

ДЕРЖАВА І ПРОТЕСТАНТСЬКІ ЦЕРКВИ В УГОРЩИНІ У 1948 – 1989 РР.

Скиба Іванна Іванівна

кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: ivanna.skyba@uzhnu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0001-7967-163X>

Мета статті – характеристика діяльності найбільших та найвпливовіших протестантських церков в Угорщині: реформатської (кальвіністської) та лютеранської (євангелістської). Разом з католицькою конфесією ці релігійні напрямки належать до складу так званих історичних церков Угорщини. За хронологічні рамки взято 1948 р. – рік стрімкого наступу комуністичного режиму на політичну, економічну, просвітницьку діяльність реформатської та лютеранської церков та підписання з ними компромісної угоди про співпрацю – і 1989 р. – час ліквідації Державного управління у справах церков, суспільно-політичної трансформації в Угорщині. На основі угорської історіографії проаналізовано відносини між протестантськими церквами та державою у 1948 – 1956 рр. та в період правління Яноша Кадара (1956 – 1988 рр.). Саме Янош Кадар, лідер «м'якої диктатури», зумів перетворити Угорську Народну Республіку на «найвеселиший барак у соціалістичному таборі». Підтримкою успішної політики угорської влади після революційних подій 1956 р. було досягнення суспільної злагоди, у тому числі через велику терпимість та гнучкість в релігійній сфері. У статті відзначено, що представники реформатської та лютеранської церков не брали активної участі у підготовці подій 1956 р., проте душіпастирі та паства підтримали революцію. Наголошується, що саме впродовж 50-х років ХХ ст. були врегульовані відносини насамперед з протестантськими конфесіями; владі вдалося перетворити частину кліру у своїх союзників. На основі аналізу наукової літератури встановлено, що компромісними були відносини і в 60 – 70-х роках ХХ ст., оскільки керівництво реформатської та лютеранської церков допомагало владі проводити політику народного фронту у боротьбі за соціалізм. Завдяки цьому нікого не переслідували через релігійні погляди. У 1980-х роках поступово послабився вплив держави на історичні церкви, також розпочалися процеси, що призвели до суспільно-політичної трансформації наприкінці 80-х років, у результаті чого церкви в Угорщині здобули повну свободу.

Ключові слова: протестантизм, реформатська церква, лютеранська церква, Угорщина, духовенство, революція, Державне управління у справах церков.

В Угорщині впродовж століть сильними були позиції історичних церков, які мали великий вплив на суспільно-політичне і культурне життя країни. До історичних церков належать найчисельніші конфесії Угорщини: католицька та протестантські (реформатська/кальвіністська і лютеранська/євангелістська). Об'єктом даного дослідження є діяльність найбільших і найвпливовіших протестантських церков – реформатської та лютеранської, які поширилися в Угорщині ще в XVI ст. насамперед у східній частині країни. Хронологічні рамки охоплюють 1948 р. – рік стрімкого наступу комуністичного режиму на політичну, економічну, просвітницьку діяльність реформатської та лютеранської церков та підписання з ними компромісної угоди про співпрацю, яка діяла до 1990 р. – і 1989 р. – час ліквідації Державного управління у справах церков, суспільно-політичної трансформації в Угорщині.

Після Другої світової війни коаліційні ліво-центристські уряди в Угорщині взяли курс на обмеження прав історичних церков. У 1948 р. Генеральним секретарем Угорської партії трудящих (УПТ) став М.Ракоші, у країні запанувала жорстка диктатура сталінського взірця, почалися пошуки ворогів [Байков, 2016, с.16]. До літа 1948 р. в управлінні шкільною системою зберігалось провідне становище церков, потім комуністична влада розпочала відокремлення церкви від держави. Згідно з даними 1949 р., реформатами (кальвіністами) себе

ідентифікували – 21,9 % населення, лютеранами (євангелістами) – 5,2 %, римо-католиками – 67,8 %, греко-католиками – 2,7 %, православними – 0,4 %, євреями – 1,5 % [Nagy, 2014, old. 12].

Аналіз досліджень. Проблема взаємодії між державою та протестантськими церквами в Угорщині у повоєнні роки та в епоху кадаризму поки що не стала предметом спеціальних наукових досліджень в українській історичній науці, що і визначає її актуальність. Тому історіографія запропонованої теми представлена насамперед угорською науковою літературою. Що стосується сучасних російських історичних досліджень, то в основному вони вивчають становище католицької церкви і діяльність її очільника – єпископа Й. Міндсенті (József Mindszenty) та новітню історію Угорщини загалом [Стькалин, 2013, с. 38–48]. Натомість, угорська історіографія детально досліджує функціонування як історичних церков, так і інших конфесій в період становлення та панування комуністичного режиму в Угорщині. Зокрема, велику увагу приділено католицькій, реформатській та лютеранській церквам як найавторитетнішим у суспільстві. Відзначимо, що відносини між державою та історичними церквами мали великий вплив на проведення політики консолідації в Угорщині, метою якої була деполітизація угорського суспільства після революційних подій 1956 р., тому й особлива увага істориків прикута до цих процесів. Серед угорських дослідників відзначимо використані нами праці

Золтана Ройкі [Rajki], Міклоша Явора [Jávör, 2017, old. 53–71], Марту Балог [Balogh, 2013, old. 53–63], Шандора Ладані [Ladányi], Ержебет Горват [Horváth], Габора Тобойді [Tabajdi, 2017, old. 48–57], спогади та листування ув'язнених єпископів [Sas, 2016, old. 62–81] тощо.

Постановка цілей. Метою статті є характеристика діяльності реформатської та лютеранської церков в Угорщині у період з 1948 р. до 1989 р. та їх взаємодія з чинним комуністичним режимом. На основі угорської історіографії прагнемо показати, наскільки складним був процес налагодження діалогу між головними напрямками протестантизму та державою. Проголошена у 1958 р. політика широкого народного фронту в боротьбі за соціалізм передбачала союз атеїстів та віруючих в інтересах зміцнення народної демократії в Угорській Народній Республіці. Тому відносини між комуністичною владою та історичними конфесіями насамперед будувалися на основі взаємних поступок, не завжди вигідних як для церков, так і для держави.

Виклад основного матеріалу.

У травні 1948 р., під тиском Генерального секретаря компартії Угорщини М. Ракоші (Mátyás Rákosi), від посади відмовився єпископ реформатської церкви Л. Ровос (László Ravasz), а в жовтні 1948 р. був ув'язнений глава лютеранської церкви Л. Ордош (Lajos Ordass) [Ladányi, 2006, old. 10]. Наступником Л. Ровоса (László Ravasz) став А. Берецкі (Albert Bereczky). 7 жовтня 1948 р. реформатська та лютеранська церкви підписали угоду з комуністичною владою, яка регулювала їхні відносини. Від імені лютеранської церкви угоду підписали єпископ З. Туроці (Turóczy Zoltán) та керівник церковними справами З. Маді (Zoltán Mády) [Magyarország a XX században]. Згідно з угодою, за церквами закріплювалося право на автономію, можливість займатися соціальною та благодійною діяльністю, навчати дітей в школах Закону Божому (дозвіл діяв до кінця 1950 р. – І.С.), і все це – взаємін на лояльність до існуючого режиму. 16 червня 1948 р. Державні Збори Угорщини прийняли закон про націоналізацію шкіл, згідно якого 6505 навчальних закладів перейшли у підпорядкування державних органів влади [Краткая история, 1991, с. 450]. Відзначимо, що угорські дослідники трактують дану подію як перемогу режиму М. Ракоші над протестантським антикомуністичним рухом [Jávör, 2020, old. 127]. На підписання компромісної угоди не погодилося керівництво католицької церкви на чолі з примасом, єпископом Естергомським, а з 1946 р. – кардиналом, Й. Міндсенті (József Mindszenty). Тому у грудні 1948 р. він був заарештований [Czetz, 2008, old. 48, 54]. Утиски протестантських церков особливо негативно були сприйняті у східній частині країни, де кальвіністи та лютерани мали досить сильні позиції.

Не зважаючи на те, що 19 серпня 1949 р. Державні Збори прийняли нову Конституцію, яка гарантувала свободу віросповідання, в Угорщині продовжувалися репресії проти непокірних священнослужителів. По всій країні прокотилася хвиля переслідувань. 5 жовтня 1949 р. єпископ А. Берецкі (Albert Bereczky) отримав листа від Міністерства внутрішніх справ, в якому йшлося про «добровільний» саморозпуск релігійних молодіжних та місіонерських організацій. Невдовзі, 13

січня 1950 р., єпископи лютеранської та реформатської церков склали присягу на вірність Угорській Народній Республіці та її Конституції. Варто зауважити, що в обмін на націоналізоване нерухоме майно, держава щороку надавала фінансову допомогу протестантським церквам впродовж 1948 – 1968 рр., після чого ці виплати були подовжені. Навіть у рішенні ЦК УСРП від 1983 р. зазначалося: «75% визначеної державної допомоги Держуправління у справах церков має щороку надавати церквам. Решту 25% ми будемо використовувати для політичних цілей». Щоправда, «правильні» церкви могли отримати кошти ще і з цих 25 % [Horváth].

У 50-ті роки ХХ ст. державна політика була спрямована на залякування церков та обмеження їх діяльності. Релігія стала ворогом, а церкви – головним осередком реакції, які заважали будувати соціалізм. Однак, не зважаючи на всі заходи, що проводила влада, їй не вдалося витіснити релігію із життя людей та закрити храми. Починаючи з другої половини 1950-х років, церковну політику угорської влади насамперед визначало Державне управління у справах церков (створено 18 травня 1951 р. – І.С.), Центральний комітет Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП) та Міністерство внутрішніх справ. Держуправління у справах церков тісно співпрацювало з Департаментом агітації та пропаганди ЦК УСРП, партійними комітетами Будапешта та округу, церковними відомствами інших соціалістичних країн, Міністерством закордонних справ, Міністерством освіти та Комуністичною молодіжною лігою [Rajki]. Підтримкою угорської комуністичної влади користувався ініційований у 1950 р. державою «рух священників за мир», який розколов церковне середовище: владі вдалося перетворити частину кліру в слухняне знаряддя здійснення своєї внутрішньої та зовнішньої політики. Тих, хто не погоджувався співпрацювати з режимом, заарештовували [Скиба, 2020, с. 233; Стыкалин, 2013, с. 40]. 4 квітня 1951 р. лютеранські єпископи Л. Вето (Vető Lajos) та Л. Дежері (Dezséry László) отримали від влади нагороду за підтримку «руху священників за мир» [Magyarország a XX században]. «Клерикальним реакціонерам» було оголошено війну, а за вірянами, які ходили до церкви, стежили. У цей же час для міжнародної протестантської спільноти влада демонструвала існування свободи віросповідання в Угорській Народній Республіці.

У період з 28 липня до 4 серпня 1956 р. в Угорщині у Галатето (Galyatető) Всесвітня рада церков провела засідання, на якому, крім лідерів угорського протестантизму, були присутні 200 пасторів та теологів із-за кордону. Більшість угорських єпископів сподівались на те, що зможуть скористатися перевагами процесу десталінізації, насамперед вимагаючи повної реабілітації церкви [Ladányi, 2006, old. 13]. Звичайно, Держуправління у справах церков активно контролювало зв'язки керівників угорського протестантизму з міжнародними церковними організаціями. Після зустрічі в Галатето (Galyatető), у вересні та жовтні 1956 р., реформатська та лютеранська церкви провели декілька конференцій в Угорщині. Зокрема, 8 жовтня 1956 р. відбулася

загальнонаціональна зустріч єпископів, на якій 180 пасторів підписали клопотання, що передбачало скликання круглого столу для систематизації та обговорення церковних проблем, виголошених у Галатето (Galyatető). Крім того, єпископ Л. Вето (Vető Lajos) оголосив, що розпочнуться далекосяжні реформи. Однак заплановані заходи та реформи не відбулися через початок революційних подій у жовтні 1956 р., а єпископ Л. Вето (Vető Lajos) 1 листопада відмовився від посади на користь Л. Ордаша (Lajos Ordass). Згідно з повідомленням Держуправління у справах церков, 31 жовтня 1956 р. генеральний секретар Всесвітньої ради церков Вільям Віссер'т Гофт (Willem Visser't Hooft) привітав угорський рух за оновлення кальвінізму. У посланні до декана Реформатської духовної академії Л. Папа (László Pap) він запевнив, що підтримує й угорську реформатську церкву: «Ми сподіваємось, що почнеться нова ера, ми готові надати допомогу» [Jávog, 2020, old. 130].

Влітку 1956 р. відсторонений у 1948 р. від керівництва реформатською церквою єпископ Л. Ровос (László Ravasz) підготував меморандум і надіслав до Держуправління у справах церков. У документі він зауважив, що церква живе під великим тиском комуністичної влади, яка прагне «ослабити церкву церквою». Відомі теологи Будапешта також у 1955 р. підготували заяву, в якій рішуче висловилися проти диктаторської політики церковного керівництва і заявили: «Церква ніколи і ні за яких обставин не може відмовитися від свого місіонерського служіння» [Horváth]. Ці два документи підписало чимало богословів та пасторів, так було започатковано Реформатський рух за оновлення церкви. 31 жовтня 1956 р. представники цього руху звернулися до Л. Ровоса (László Ravasz) з проханням очолити його, проте єпископ навідріз відмовився. Але 1 листопада 1956 р. Л. Ровос (László Ravasz) все ж таки відправився до Будапешта і став керівником Всеугорського комітету реформатської церкви за мир [A Magyarországi Református Egyház, 1999, old. 136].

Варто відзначити, що 1956 р. не був переломним для протестантських церков, адже вони не брали активної участі у підготовці революції. Проте активізувалися окремі церковні діячі та віряни, а також Всеугорський комітет реформатської церкви за мир на чолі з Л. Ровосом (László Ravasz) [Sas, 2016, old. 62]. Єпископ А. Берецькі (Albert Bereczky) відмовився від посади, керівництво реформатською церквою перейшло до Л. Ровоса (László Ravasz), Л. Папа (László Pap) та Я. Кардоша (János Kardos). Пізніше Л. Ровос (László Ravasz) у своїх спогадах писав, що очолюваний ним «реформатський рух за оновлення (демократизацію)» не був політичним, духовні пастори були на боці народу, хотіли встановлення порядку, налагодження виробництва і повністю дотримувалися угоди, підписаної у 1948 р. з державою [Jávog, 2017, old. 58]. Зауважимо, що якщо порівняти промови католицького єпископа Й. Міндсенті (József Mindszenty) з виступами єпископів протестантських церков Л. Ровоса (László Ravasz) та Л. Ордаша (Lajos Ordass), то стає очевидно, що останні були поміркованішими [Скиба, 2020, с. 234].

На період правління Я. Кадара припали як відносна свобода церков, так і боротьба з ними. Слід відзначити, що в Угорській Народній Республіці у 1956 – 1989 рр. в основі успішної політики лідера Я. Кадара було покращення життєвого рівня населення, досягнення суспільної злагоди, висока ступінь свобод та велика терпимість і гнучкість у релігійній сфері. Саме за правління Я. Кадара були врегульовані відносини з католиками, протестантами та іншими конфесіями. На думку угорського дослідника П. Кенде, після революційних подій 1956 р. угорці прийняли режим Я. Кадара як «найменше зло», а з часом він здобув репутацію реформатора, людини, яка розуміє потреби нації [Кенде, 1984, с. 114].

Революційні події 1956 р. у значній мірі визначили подальше внутрішнє життя історичних церков. Нове комуністичне керівництво не перешкоджало звільненню духовних осіб, які були призначені в обхід церковного права. З посад також йшли комісари у справах церкви і «священники-миротворці», зокрема і керівництво кальвіністської та лютеранської церков, які скомпрометували себе. 31 жовтня 1956 р. було ліквідовано автономію непопулярного Державного управління у справах церков, і до 1959 р. воно діяло лише як один із відділів Міністерства культури. Однак вже наприкінці 1956 р. розпочалися арешти проти всіх учасників революції, у тому числі – проти духовенства. У зв'язку з цим, у січні 1957 р. влада, залучивши комітатських референтів у справах церкви, розпочала перевірку діяльності священників [Балог, 2014, с. 299–300]. Мінімальними санкціями було позбавлення державного фінансування, заборона навчати Закону Божому, переведення служителів церкви в іншу парафію, недопущення до пасторської діяльності. Колишні керівники церков, які напередодні революції пішли з посад, після її поразки повернулися. Послідовники Л. Ровоса (László Ravasz) були оголошені державними заколотниками, проти них також розпочалися репресії [Horváth]. Реформатську церкву у 1958 р. очолив єпископ Т. Борто (Tibor Bartha), який перебував на цій посаді до 1986 р. Великий вплив на діяльність лютеранської церкви з 1958 р. до 1987 р. мав З. Калді (Zoltán Káldy), який у листопаді 1957 р. очолив Південну єпархію, а в 1967 р. всю церкву і фактично одноосібно керував нею до 1987 р. [Magyarország a XX században; A Magyarországi Református Egyház].

Як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні обставини змушували владу уникати конфронтації з мільйонами вірників. 6 січня 1957 р. Я. Кадар оголосив нову урядову програму, що складалася з трьох головних пунктів [Jávog, 2020, с. 5].

- 1) цілковита лояльність до Радянського Союзу у зовнішній політиці;
- 2) свобода віросповідання і релігійного виховання у конфесійній сфері;
- 3) колективізація у сільському господарстві.

Крім того, держава зобов'язалася дотримуватися всіх підписаних раніше з церквами домовленостей [Balogh]. Актуальні питання церковної політики обговорювалися 5 березня 1957 р. на засіданні ЦК УСРП. Перед урядом ставилися наступні завдання:

1) призначення «надійних кадрів» на церковні посади. Вже 20 березня 1957 р. вступив у дію указ № 22, який змушував церковне керівництво узгоджувати з владою призначення на будь-які церковні посади;

2) негайне відсторонення церковних ієрархів та духовенства, які отримали посади в результаті революції. Форми відсторонення могли бути різними: ізоляція, примусова відставка, арешт, кадрові зміни, тюремне ув'язнення. «Перегини» у кадровій політиці найшвидше припинилися по відношенню до представників кальвіністської конфесії, а у 1958 р. нормалізувалися відносини з лютеранською;

3) реформа скомпрометованого «руху священників за мир». У квітні 1957 р., при Всеугорському комітеті за мир, було створено Раду кальвіністської церкви, а 24 травня – Раду католицької церкви, які підтримали «рух священників за мир». Також почала діяти організація «Opus Pacis» («Справа миру»). Насамперед під гаслом «боротьба за мир» передбачалася «боротьба за соціалізм» [Ladányi, 2006, old. 15].

Подальші події свідчили про початок нової епохи – тривалої у часі кадарівської прагматичної церковної політики. На зміну неприхованому переслідуванню церков з метою їх знищення, прийшла політика народного фронту з риторикою «національної єдності». Влітку 1957 р. попередні угоди з історичними церквами були поновлені та доповнені. Про успіх державної політики у сфері релігії свідчить той факт, що до літа 1958 р. 110 зі 150 у реформатській, 24 із 30 у лютеранській та 260 з 600 ключових посад у католицькій церкві знаходились у руках «своїх» служителів. Згідно з даними Держуправління у справах церков, 60–70 % духовенства були політично нейтральними. Інші – лояльні та «реакційні» священники – становили лише 10-15 % [Скиба, 2020, с. 234]. Угорський дослідник З. Ройкі зазначає, що комуністична влада вважала більшими ворогами лояльних священників, аніж священників-реакціонерів, бо, на відміну від останніх, треба було рахуватися з їхньою тривалою присутністю [Jávor, 2020, с. 14]. У постанові ЦК УСРП від 22 липня 1958 р. стверджувалося, що проголошена політика широкого народного фронту в боротьбі за соціалізм передбачає серед іншого союз атеїстів та віруючих в інтересах зміцнення народної демократії [Balogh, 2013, old. 57].

З початку 1960-х років церковна політика в Угорській Народній Республіці зосереджувалася на боротьбі з релігійною ідеологією та протидією релігійній активності шляхом пропаганди «терпимої поведінки» щодо вірників та церков. На зміну «реакційним» керівникам протестантських церков прийшли лояльні до влади душпастирі. Історичні церкви, змирившись з умовами релігійної свободи, наданої УСРП, допомагали державі провадити визначений курс. У 1962 р. під амністією потрапило чимало душпастирів, крім кардинала Й. Міндсенті [Rajner, 2010, old. 28]. На середину 1960-х років була сформована «офіційна» теологічна позиція протестантських церков, в основі якої було поєднання конфесійних традицій та соціалістичної дійсності. Вона була представлена найвизначнішим теологом епохи Я. Кадара, єпископом З. Калді (Zoltán Káldy), у лекції, проведеній у Лютеранській духовній академії в

травні 1964 р. Протестантські церкви визнали існуючий лад в країні і підтримали соціалістичні перетворення; відмовилися від своєї попередньої позиції щодо приватної власності, таким чином, погодившись з колективізацією та націоналізацією промисловості; відкинули національний патріотизм та визнали соціалістичний патріотизм; переосмислили значення сім'ї, що було зумовлено появою нових викликів у суспільстві (емансипація жінок, права працюючих жінок тощо). Питання миру набуло першочергового значення в соціально-етичному вченні тощо [Jávor, 2020, old. 147–148]. Єпископ З. Калді (Zoltán Káldy) всі свої зусилля спрямував на збереження рівноваги між церквою та комуністичною владою. Часто представники внутрішньої опозиції дорікали йому за компроміс у відносинах з державою, проте єпископ мав великий авторитет на міжнародному рівні серед протестантських церков. Влітку 1984 р. на з'їзді Лютеранської всесвітньої федерації у Будапешті З. Калді (Zoltán Káldy) було обрано головою цієї організації [Magyarország a XX században]. Поступово кількість лояльних до чинної влади священників збільшувалася, а інші – «реакційні» – були ізолювані. Станом на 1972 р. в Угорщині нараховувалося 21,1 % – реформатів (кальвіністів), 4,2 % – лютеран (євангелістів), 71,3 % римо- і греко-католиків, 0,4 % – євреїв, 0,2 % – вірників інших конфесій [Nagy, 2014, old. 18]. Згідно з даними Держуправління у справах церков, у період з 1951 р. до 1988 р. 74 протестантських душпастирі отримали високі державні відзнаки. У 1977 р. депутатський корпус Державних Зборів вже нараховував шість священників, 45 – засідали у місцевих радах. Станом на 1980 р. серед членів місцевих рад було вже 64 священнослужителі, зокрема 31 католик, 30 кальвіністів, 12 лютеран, 1 єврей [Балог, 2014, с. 311]. Прагнення влади заручитися підтримкою церков добре ілюструє процес надання їхнім лідерам державних нагород. Зокрема, впродовж 1980 – 1985 рр. реформатський єпископ Т. Борто (Tibor Bartha) та єпископ лютеранської церкви З. Калді (Zoltán Káldy) були нагороджені прапором Угорської Народної Республіки, прикрашеним рубінами [Tabajdi, 2017, old. 55].

На початку 1980-х років церковне життя в Угорщині мало ознаки серйозної внутрішньої кризи. Поступово послаблювався вплив держави на церкви. У березні 1981 р. Я. Кадар заявив, що вся його діяльність впродовж 25 років була «даниною» 1956 року [Кенде, 1984, с.124]. Він визнав, що події 1956 р. були національною та особистою трагедією для мільйонів угорців. У 1983 р. влада відзначила, що «населення незадоволено церковною політикою, але більшість священників обирають політичну співпрацю». Ключову роль у зміні напрямку відносин між державою та церквами відіграв новообраний у 1987 р. реформатський єпископ К. Товт (Károly Tóth), який у зверненні до Ради Синоду сказав: «Угода не є незмінною та непорушною» (мова йшла про домовленості 1948 р. між церквами та владою – І.С.) [Horváth]. З цієї промови розпочався новий період в історії церков, який вказав, що можна змінити те, що до недавня здавалося незмінним. Вже 30 червня 1989

р. було ліквідовано Державне управління у справах церков, натомість створено Загальноугорську раду у справах релігій [Balogh, 2013, old. 61]. Відбувалися значні кадрові зміни у керівництві протестантських церков, демократизація виборчої системи, розширення можливостей в освітній та місіонерській діяльності. У результаті суспільно-політичної трансформації наприкінці 1980-х років всі церкви в Угорщині здобули повну свободу.

Згідно всеугорського перепису населення 2011 р., реформатами (кальвіністами) себе визнали 1 млн. 153 тис. осіб, лютеранами (євангелістами) – 215 тис., католиками – 3 млн. 872 тис. [Magyarország: A népesség].

Таким чином, впродовж другої половини ХХ ст. дві найвпливовіші протестантські церкви кількісно поступалися лише католицькій. Така закономірність спостерігалася з часу поширення протестантизму в Угорщині, тобто з ХІІІ ст. У 1948 р. комуністична влада розпочала наступ на політичні, економічні, культурно-освітні права церкви в Угорщині, змушуючи її стати своїм союзником. Адже церква була осередком реакції, яка заважала новій владі будувати соціалізм. Швидше на компромісну угоду з державою погодилися реформатська та лютеранська церкви, найдовше опиралася католицька, великий вплив на яку мав ув'язнений єпископ, духовний лідер угорців під час революції 1956 р. – Й. Міндсенті (József Mindszenty). У 1950 р. державі вдалося розколоти клерикальне середовище, створивши «рух священників за мир» (лояльних до комуністичної влади) та

«реакціонерів», які не погодилися на запропоновані умови взаємодії. Після усунення у 1958 р. від керівництва реформатською і лютеранською церквами єпископів Л. Ровоса (László Ravasz) та Л. Ордаша (Lajos Ordass), співпраця між державою та церковними ієрархами активізувалася. У 60 – 70-х роках ХХ ст. керівництво протестантських церков намагалося не загострювати відносини з комуністичною владою в обмін на збереження можливості вільно провадити свою діяльність, уникнути масових арештів та переслідувань, конфіскації майна, підтримувати зв'язки з протестантськими організаціями за кордоном. Особливо на цьому етапі відзначився єпископом лютеранської церкви З. Калді (Zoltán Káldy). Однак владі не вдалося перетворити всіх душпастирів у слухняне знаряддя здійснення своєї політики, витіснити релігію із життя людей.

Правління Я. Кадара (1956 – 1988 рр.) характеризує тезою, що «поки церква існує, її потрібно використовувати» [Balogh]. Генеральний секретар ЦК УСРП зумів врегулювати складні відносини з історичними церквами, а також через проведення політики консолідації забезпечити свободу, терпимість та гнучкість у релігійній сфері. Тому прирва, що відділяла угорське суспільство від справжньої демократії, була менш глибока в Угорщині, ніж у сусідніх країнах Центральної Європи. Це стало підґрунтям пом'якшеного варіанту демонтажу соціалізму в Угорській республіці наприкінці 80-х років ХХ ст., одним із результатів якого було отримання церквою повної свободи.

Список використаних джерел

- A Magyarországi Református Egyház története 1918 – 1990. Tanulmányok, 1999. Szerkesztette: Barcza József, Dienes Dénes, Sárospatak, 247 old.
- Balogh, M., Egyház és egyházpolitika a Kádár rendszerben [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/ (дата звернення: 03.08.2021).
- Balogh, M., 2013. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika, *Korunk*, октóber, old. 53–63.
- Czetz, B., 2008. Mindszenty Bodajkon. Dokumentum, *Egyháztörténeti szemle* 9, 1. szám, old. 48–59.
- Horváth, E., A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945 – 1989) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egyhazi-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> (дата звернення: 03.08.2021).
- Jávor, M., 2017. «Reakció» letörése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházakban 1956 után, *Egyháztörténeti szemle* 17, 1. szám, old. 53–71.
- Jávor, M., 2020. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957 – 1964). *Eszmetörténeti értekezés. Doktori (PhD) értekezés*, Budapest, 183 old.
- Ladányi, S., 2006. A Magyarországi Református Egyház az 1956-os (és az azt megelőző) esztendő(k)ben, valamint a Református Megújulási Mozgalom, *Sárospataki Füzetek 1997 – 2017*, 1 szám, old. 8–17.
- Magyarország a ХХ században / Az evangélikus egyház (1945 – 1989) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/267.html> (дата звернення: 05.08.2021).
- Magyarország: A népesség - demográfiai helyzet, nyelvek, vallások [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-35_hu (дата звернення: 03.08.2021).
- Nagy, P.–T., 2014. A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában, *Kisebbség – kutatás. Minority studies*, 14. 23. Évfolyam, 3. Szám, old. 6–35.
- Rajki, Z. Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm> (дата звернення: 03.08.2021).
- Rajner M, J., 2010. A Kádár korszak. 1956 – 1989, *Magyarország története*, 22, Romsics Ignác, Bp., 112 old.
- Sas, P., 2016. Ravasz László dunamelléki református püspök hivatalos levelezéséből, *Egyháztörténeti szemle XVIII*, 3. szám, old. 62–81.
- Tabajdi, G., 2017. Kádár János és az egyházak, *Rubikon*, 4. szám, old. 48–57.
- Байков, В., 2016. 1956. *Венгрия глазами очевидца*, М., 152 с.
- Балог, М., 2014. Между лояльностью и оппозиционностью: венгерская католическая церковь в «ловушке» церковной политики Яноша Кадара, *Государство и церковь в СССР и странах Восточной Европы в период политических кризисов второй половины ХХ века*. Отв. ред. Г.П. Мурашко, А.И. Филимонов, Москва, с. 295–318.

- Кенде, П., 1984. «Нормализация» Венгрии после 1956 г., *Проблемы Восточной Европы. Документы в нашем архиве*, № 9–10, с. 112–127.
- Краткая история Венгрии. *С древнейших времён до наших дней*. 1991. Отв. ред. Т.М.Исламов, Москва, 608 с.
- Скиба, І., 2020. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956 – 1989 рр., *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія: Історія, Випуск 3(42), с. 232–238.
- Стыкалин, А., 2013. Кардинал Миндсенти, *Вопросы истории*, № 7, с. 38–58.

References

- A Magyarországi Református Egyház története 1918 – 1990. Tanulmányok, 1999. *Szerkesztette: Barcza József, Dienes Dénes*, Sárospatak, 247 old. (History of the Hungarian Reformed Church 1918 – 1990. Studies). (in Hungarian).
- Balogh, M., Egyház és egyházpolitika a Kádár rendszerben [Электронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/ (data zvernennja: 03.08. 2021). (Balogh, M., Church and Church Policy in the Kádár System). (in Hungarian).
- Balogh, M., 2013. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika, *Korunk*, október, old. 53 – 63. (Balogh, M., Loyalty or opposition? (Balogh, M., The Hungarian Catholic Church and Kádár federal policy). (in Hungarian).
- Czetz, B., 2008. Mindszenty Bodajkon. Dokumentum, *Egyháztörténeti szemle* 9, 1.szám, old. 48 – 59. (Czetz, B., Mindszenty on Bodajkon. Document). (in Hungarian).
- Horváth, E., A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945 – 1989) [Электронний ресурс] – Режим доступу: <http://zsinatileveltar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egyhazi-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> (data zvernennja: 03.08. 2021). (Horváth, E., History of the Hungarian Reformed Church in Communist Times (1945 – 1989). (in Hungarian).
- Jávor, M., 2017. A «reakció» letérése és az együttműködő vonal újjászervezése a Magyarországi Református és Evangélikus Egyházakban 1956 után. *Egyháztörténeti szemle* 17, 1.szám, old. 53 – 71. (Jávor, M., Breaking the "reaction" and reorganizing the cooperative line in the Hungarian Reformed and Lutheran Churches after 1956). (in Hungarian).
- Jávor, M., 2020. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957 – 1964). *Eszmetörténeti értekezés. Doktori (PhD) értekezés*, Budapest, 183 old. (Jávor, M., Church policy, atheist propaganda and the peace movement in the early years of the Kádár regime (1957 – 1964). History dissertation. Doctoral (PhD) dissertation). (in Hungarian).
- Ladányi, S., 2006. A Magyarországi Református Egyház az 1956-os (és az azt megelőző) esztendő(k)ben, valamint a Református Megújulási Mozgalom, *Sárospataki Füzetek 1997 – 2017*, 1 szám, old. 8 – 17. (The Reformed Church of Hungary in the year (s) of 1956 (and before) and the Reformed Renewal Movement). (in Hungarian).
- Magyarország a XX században / Az evangélikus egyház (1945 – 1989) [Электронний ресурс] – Режим доступу: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/267.html> (data zvernennja: 05.08. 2021). (Hungary in the 20th Century / The Lutheran Church (1945 – 1989)). (in Hungarian).
- Magyarország: A népesség – demográfiai helyzet, nyelvek, vallások [Электронний ресурс] – Режим доступу: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/population-demographic-situation-languages-and-religions-35_hu (data zvernennja: 03.08. 2021). (Hungary: Population - demographic situation, languages, religions). (in Hungarian).
- Nagy, P.–T., 2014. A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában, *Kisebbség-kutatás. Minority studies*, 23. évfolyam, 3. szám, old. 6 – 35. (Nagy, P.–T., Religious statistics in census and sociology). (in Hungarian).
- Rajki, Z., Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban [Электронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/rajki-kadar.htm> (data zvernennja: 08.03. 2020). (Characteristics of the relationship between the state and the church in the Kádár era). (in Hungarian).
- Rajner M, J., 2010. A Kádár korszak. 1956 – 1989, *Magyarország története*, 22, Romsics Ignác, Bp., 112 old. (Rajner M, J., The Kádár era. 1956 – 1989). (in Hungarian).
- Sas, P., 2016. Ravasz László dunamelléki református püspök hivatalos levelezéséből, *Egyháztörténeti szemle XVIII*, 3.szám, old. 62 – 81. (Sas, P., From the official correspondence of László Ravasz, Reformed Bishop of the Danube River). (in Hungarian).
- Tabajdi, G., 2017. Kádár János és az egyházak, *Rubikon*, 4.szám, old. 48 – 57. (Tabajdi, G., Janos Kádár and the churches). (in Hungarian).
- Bajkov, V., 2016. 1956. Vengrija glazami ochevidca, M., 152 s. (Baikov, V., Hungary through the eyes of an eyewitness). (in Russian).
- Balog, M., Mezhdú lojal'nost'ju i oppozicionnost'ju: vengerskaja katolicheskaja cerkov' v «lovushke» cerrykovnoj politiki Janosha Kadara, *Gosudarstvo i cerkov' v SSSR i stranah Vostochnoj Evropy v period politicheskikh kkrizisov vtoroj poloviny XX veka*. Отв. ред. Н.Р.Мурашко, А.У.Фылымонов, Москва, с. 295 – 318. (Balog, M., Between loyalty and opposition: the Hungarian Catholic Church is "trapped" by Janos Kadar's church politics). (in Russian).
- Kende, P., 1984. «Normalizacija» Vengrii posle 1956 g., *Problemy Vostochnoj Evropy. Dokumenty v nashem arhive*, № 9-10, s. 112–127. (Kende, P., "Normalization" of Hungary after 1956). (in Russian).
- Kratkaja istorija Vengrii. S drevnejshih vremjon do nashih dnei. 1991. Отв. ред. Т.М.Исламов, Москва, 608 с. (A Brief History of Hungary. From ancient times to the present day. 1991). (in Russian).
- Skyba, I., 2020. Derzhavno-tserkovni vidnosyny v Uhorshchyni u 1956 – 1989 rr., *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Serii: Istorii, Vypusk 3(42), s. 232–238. (Skyba, I., State-church relations in Hungary in 1956 – 1989). (in Ukrainian).
- Stykalin, A., 2013. Kardinal Mindsenti, *Voprosy istorii*, № 7, s. 38–58. (Stykalin, A., Cardinal Mindsenty). (in Russian).

SUMMARY

THE STATE AND PROTESTANT CHURCHES IN HUNGARY IN 1948 – 1989

Ivanna Skyba

Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

The purpose of the article is to characterize the activities of the largest and most influential Protestant churches in Hungary: Reformed (Calvinist) and Lutheran (Evangelical). These religious denominations along with the Catholic denomination belong to the so-called historical churches of Hungary. The chronological framework is the following: 1948 – the year of the communist regime’s rapid attack on the political, economic, educational activities of the Reformed and Lutheran churches and the signing of a compromise cooperation agreement with them, which lasted until 1990. 1989 – the liquidation of the State Administration for Churches, socio-political transformation in Hungary, which resulted in gaining absolute freedom. Based on Hungarian historiography, the relations between the Protestant churches and the state during the reign of Janos Kadar (1956 – 1988), called by Hungarian researchers the Kadar era, and are analyzed. It was Janos Kadar, the leader of the “soft dictatorship”, who managed to turn the Hungarian People’s Republic into “the funniest barracks in the socialist camp”. The background for the successful policy of the Hungarian government after the revolutionary events of 1956 was the achievement of social harmony, including through great tolerance and flexibility in the religious sphere. The article notes that representatives of the Reformed and Lutheran churches did not take an active part in the preparations for the events of 1956, but pastors and congregations supported the revolution. It is stressed that the relations with the Protestant denominations were settled specifically during the 50s of the twentieth century; the authorities managed to turn part of the clergy into their allies. Based on the analysis of the scientific literature, it is identified that relations were compromise in the 60s and 70s of the twentieth century, as the leadership of the Reformed and Lutheran churches helped the government to pursue the policy of the Popular Front in the struggle for socialism. Owing to it, no one was persecuted for their religious beliefs. In the 1980s, the state’s influence on historical churches gradually weakened, and processes leading to socio-political transformation in the late 1980s started, and as a result, churches in Hungary gained absolute freedom.

Keywords: Protestantism, Reformed Church, Lutheran Church, Hungary, clergy, revolution, State Administration for Churches.